

ADAM SOSNOWSKI

SYSTEMY WARTOŚCI TRZECH POKOLEŃ MARYNARZY

I. USTALENIA TERMINOLOGICZNE

Badacze stawiają szereg pytań, które mają prowadzić do częściowego przynajmniej określenia miejsca wartości w życiu jednostkowym i społecznym. Jednym z podstawowych problemów jest pytanie o sposób istnienia wartości, ich istotę i genezę. Starano się odpowiedzieć, czy istnieją one obiektywnie, niezależnie od podmiotu poznającego, czy też powstają w czasie poznawania i doświadczania rzeczywistości przyrodniczej i społecznej. Próbuje się również rozstrzygnąć, dzięki jakiego typu zachowaniom podmiot kreuje bądź odkrywa określone wartości¹.

Omawiana problematyka jest podejmowana i rozwiązywana przez badaczy z wielu dyscyplin naukowych. W dotychczasowych rozważaniach można dostrzec różne tendencje ujmowania i klasyfikowania wartości. Zarówno w mowie potocznej, jak i w literaturze naukowej termin „wartość” występuje w kilku zasadniczych znaczeniach, niekiedy przeciwstawnych sobie. W pierwszym — jako coś godne zabiegów, przedkładane nad inne rzeczy, stany czy osoby. Wartością jest wówczas rzecz bądź cecha a także zachowanie, postawa bądź norma, którym jest przypisywane szczególne znaczenie. W drugim — to konwencja stanowiąca cząstkę kultury. W kolejnym ujęciu wartość utożsamiana jest ze społecznie usankcjonowaną tezą, która określa, że rzeczy, cechy etc. uznaje się za znaczące, gdy pozwalają zaspokajać potrzeby jednostek i umożliwiają grupom przetrwanie i rozwój. W jeszcze innym — wartości oznaczają określony symbol, odgrywający istotne znaczenie w życiu grup czy jednostek. W dalszym znaczeniu — utożsamiane są z zespołem psychicznych prze-

¹ W socjologii powstało na ten temat wiele różnorodnych koncepcji, z czego cztery stanowiska zarysowują się najwyraźniej: 1) wartości są niezmiennymi ideałami, istniejącymi w umyśle Boga bądź tkwią w przedmiotach albo poza nimi; 2) wartości znajdują się w przedmiotach materialnych i pizomaterialnych, jako ich jakościowa esensja bądź atrybuty, 3) wartości są tożsame z działaniem i poza sferą rzeczywistości nie istnieją, 4) wartości znajdują się w jednostce ludzkiej, która jest ich nośnikiem — w tym ujęciu stanowią one wytwór biologicznych potrzeb bądź nabytych cech świadomości ludzkiej. Por. J. Koralewicz-Zębik, *System wartości a struktura społeczna*, Warszawa 1974, s. 27.

żyć i osądów pozwalających rozstrzygnąć, jakie przedmioty i symbole są istotne dla określonych osób, a jakie nie. Można spotkać także inne omówienia koncepcji wartości².

Poszczególne dyscypliny nauki odmiennie definiują to zjawisko. W ujęciu czysto aksjologicznym³ wartość wiąże się zarówno ze znaczeniem pozytywnym, jak i negatywnym, nadawanym określonym przedmiotom i symbolom. W ujęciu kulturologicznym, psychologicznym czy socjologicznym znaczenie to kojarzone bywa w zasadzie z kierunkiem pozytywnym. W każdym z tych różnych podejść coś innego mianuje się czynnikiem nadającym znaczenie przedmiotom, zachowaniom, symbolom. U ujęciu kulturologicznym znaczenie nadawane jest przez kulturę, tradycję, a więc ogół symboli, które jako społeczne dziedzictwo wyznaczają zbiorowości om to, co jest dla nich ważne. Określenie wartości na gruncie teorii kultury sprowadza się więc do wyróżnienia tego, co ze względu na dorobek kulturalny, na przykład narodu czy zbiorowości religijnej, jest szczególnie ważne i cenne. Przykładowo — dla narodu będą to materialne, jak i pozamaterialne wytwory społeczeństwa, ważne i cenne ze względu na miejsce i znaczenie, jakie im przysługują w historycznym procesie rozwoju tego narodu. Dla zbiorowości religijnej wartościami, w tym ujęciu są zabytki sztuki sakralnej. W ujęciu psychologicznym, jest to doświadczenie i praktyka ludzi oraz uformowane pod jej wpływem przeżycia i sądy przekonaniowe; one to „podpowiadają” jednostkom, co jest dla nich znaczące i ważne⁴. W socjologicznym ujęciu podkreśla się, że udział zbiorowości i współzycie społeczne przesądzają o tym, co jest znaczące. Dla wielu badaczy socjologów wartości stanowią meritum ich zainteresowań. Wystarczy wskazać, że prowadzili dotychczas nad nimi badania między innymi M. Bujak, J. Koralewicz-Zębik, A. Kłoskowska, M. Misztal i J. Szczepański⁵.

Na gruncie socjologii empirycznej znajdujemy zdefiniowanie wartości w pracach F. Znanieckiego, według którego: „Przez wartość społeczną rozumiemy wszelki przedmiot posiadający empiryczną treść, dostępną członkom danej grupy społecznej, oraz znaczenie, skutek któ-

² Por. Z. Najder, *Wartości i oceny*, Warszawa 1971, s. 46.

³ Ibidem, s. 66.

⁴ Jako przykład można podać ujęcie wartości zaproponowane przez K. Grzegorzycy, które są według niego „wyobrażanymi przez jednostkę przeżyciami psychicznymi, związanymi przez nią z zejściem w rzeczywistości stanu nagrody. Inaczej ujmując, jest to wyobrażone przeżycie pozytywne, związane z zejściem w rzeczywistości określonego stanu rzeczy”. K. Grzegorzycy, *O pojęciu wartości w antropologii kulturalnej*, Studia Socjologiczne 1/1971, s. 29.

⁵ M. Bujak, *Postawy młodzieży szkolnej wobec pracy jako wartości społecznej*, Studia Socjologiczne 2/1977, J. Koralewicz-Zębik, *System wartości...*, op. cit.; A. Kłoskowska, *Społeczne ramy kultury*, Warszawa 1972; M. Misztal, *Problematyka wartości w socjologii*, Warszawa 1980; J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.

rego jest on lub może być obiektem działalności"⁶. J. Szczepański stwierdza natomiast, że „wartością jest dowolny przedmiot materialny lub idealny, idee lub instytucje, przedmioty rzeczywiste lub wyimaginowane, w stosunku do których jedonistki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisaną mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus”⁷. A. Kłoskowska określa wartość jako przedmioty dążeń i potrzeb⁸. T. Szczurkiewicz stosuje ujęcie zbliżone do propozycji J. Szczepańskiego; wyróżnia wartości materialne i pozamaterialne⁹. S. Kozyr-Kowalski stwierdza natomiast, że „przez wartości będziemy rozumieli poglądy, wyobrażenia, idee o znaczeniu, jakie określone zjawiska i procesy świata społecznego i przyrodniczego mają dla istnienia ludzi, dla ich potrzeb materialnych i duchowych, dla ich działań społecznych”¹⁰. Wskazuje więc na relacje: ludzie—praca—przyroda. To co dla ludzi jest niezbędne, w procesie przekształcania przyrody w celu zaspokojenia potrzeb, stanowi znaczące dobro, a tezy pozwalające ludziom na uświadomienie sobie tego faktu są wartościami.

Jak z powyższego wynika, w socjologii termin „wartość” reguluje się, za pomocą dość różnych propozycja terminologicznych, zbliżonych do tych ujęć, o których wcześniej wspominałem. Dla potrzeb tego artykułu wykorzystałem propozycję podaną przez S. Kozyra-Kowalskiego oraz zastosowałem schemat analizy zaproponowany przez J. Koralewicz-Zębik. W artykule charakteryzuję głównie wartości uznawane¹¹ i werbalizowane przez przedstawicieli trzech pokoleń marynarskiej pracy — emerytów, czynnych zawodowo marynarzy oraz młodzież szkół morskich (uczniów Liceum Morskiego w Szczecinie i słuchaczy Wyższej Szkoły Morskiej w Szczecinie). Hipotetycznie wyróżniam dwa ich podstawowe rodzaje, na które zwracają uwagę członkowie omawianego środowiska

⁶ W. I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. I, Warszawa 1976, s. 54.

⁷ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia ...*, s. 97-99.

⁸ A. Kłoskowska, *Spoleczne ramy...*, s. 101.

⁹ Por. T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, Warszawa 1970, s. 425.

¹⁰ S. Kozyr-Kowalski, *Socjalizm — jakość pracy — jakość życia*. Ideologia i Polityka 11/1978, s. 85.

¹¹ Ciekawą typologię wartości proponuje S. Ossowski. Według niego wartości mogą występować w dwóch różnych odmianach — jako odczuwane i uznawane. J. Koralewicz-Zębik dodaje trzecią ich odmianę — werbalizowane. Odczuwane pobudzają do działania, natomiast uznawane pobudzają w takim stopniu, w jakim najbardziej ważne, najcenniejsze i najpotrzebniejsze wartości odczuwane zostały osiągnięte. Związek między wyróżnionymi odmianami wartości ma charakter strukturalno-funkcjonalny. S. Ossowski podkreśla, że wartości odczuwane cechują się znacznie większą trwałością, gdyż tkwią nieustannie w świadomości, mimo zmieniających się warunków zewnętrznych. Inne wartości, po zaspokojeniu niektórych potrzeb czy pragnień, ulegają redukcji bądź zanikają. Zarówno wartości odczuwane, jak i uznawane charakteryzują się społeczną genezą. Por. S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, w: *Dziela, i*, III, Warszawa 1967, s. 37 - 39.

społeczno-zawodowego: 1) realne — a więc te poglądy, idee i wyobrażenia, które ukazują, co *hic et nunc* jest niezbędne dla istnienia rodzin marynarskich oraz środowiska marynarskiego, 2) potencjalne — a więc te poglądy, idee i wyobrażenia, które ukazują, co może okazać się ważne w przyszłości¹². U podstaw tego podziału tkwią przeżycia i życzenia. Pierwsze, stanowią część realnego życia i ze zróżnicowaną siłą pobudzają do działania; drugie — pozostają w sferze marzeń i pragnień. Systemy realnych i potencjalnych wartości silnie wyznaczają bieżący sposób widzenia teraźniejszej sytuacji, jak również treść przyszłej.

Bez względu na to, jakich dziedzin dotyczą poszczególne wartości, niemal wszystkie pozostają w jakimś związku z bezpośrednią aktywnością ludzi, z ich pracą zawodową. Przyjmując to podstawowe założenie, można wyróżnić hipotetycznie trzy zasadnicze typy wartości: 1) związane z pracą marynarską, 2) pochodne (tj. poglądy, idee, wyobrażenia, mówiące o uzyskiwaniu czegoś znacznego dzięki aktywności zawodowej), 3) względnie niezależne (nieuwarunkowane wykonaniem pracy). Nie można w pełni jednoznacznie zakwalifikować konkretnych idei i wyobrażeń do poszczególnych typów, bowiem na proces pracy składa się wiele różnorodnych stosunków, których platformą są m. in. wartości pozazawodowe.

Kierując się przyjętą typologią poddałem analizie¹³ poszczególne typy wartości uzewnętrzniionych i uznawanych przez przedstawicieli badanych kategorii osób. Opisałem genezę wartości pozytywnych, ich treść, wymiar zamiaru (autoteliczność, instrumentalność), stopień kategoryczności obowiązywania (wymiar intensywności), ich powszechność obowiązywania (wymiar zakresu) oraz wzajemne relacje między nimi (wymiar organizacji). Przystępując do omówienia systemu wartości, a więc „hierarchicznie uporządkowanego zespołu wartości ogólnych z odpowiadają-

¹² Problem ten częściowo sygnalizuje L. Janiszewski, Uważa on, że pobyt na łądzie, a przede wszystkim w domu rodzinnym stanowi dla ludzi morza największą wartość. Czas spędzony wspólnie z rodziną staje się dla nich momentem odzyskania „normalnej” egzystencji ludzkiej oraz niekiedy osiągnięcia pełni sensu życia. FOJT. L. Janiszewski, *Rodzina marynarzy i rybaków. Studium socjologiczne*, Poznań 1976, s. 138.

¹³ W odniesieniu do wartości zastosowałem procedurę pogłębionych badań sondażowych. Do badań dobrałem marynarzy Polskiej Żeglugi Morskiej w Szczecinie, marynarzy minionego czasu (emerytów i rencistów), a także kandydatów do pracy na morzu — studentów Wyższej Szkoły Morskiej w Szczecinie i uczniów Liceum Morskiego w Szczecinie. Wśród marynarzy zatrudnionych w PŻM znaleźli się przedstawiciele reprezentujący wszystkie statkowe funkcje i stanowiska. W badaniach zastosowałem kilka narzędzi. Kwestionariusz wywiadu w wersji standardowej stosowałem wobec marynarzy. Życiorys kierowany — będący ustrukturalizowaną rozmową, uwzględniającą najważniejsze momenty z życia badanej osoby i obejmującej wszystkie okresy jej życia — do wywiadu wykorzystałem w badaniach nad emerytami i rencistami PŻM. Różne odmiany kwestionariusza ankiety adresowałem do marynarzy, studentów WSM i uczniów LM. Wykorzystałem dwa typy analizy wyników — typologiczno-ilustracyjny i ilościowy.

cymi im wartościami szczegółowymi, a także powiązane z nimi wartości, w stosunku do których owe wartości ogólne są instrumentalne" ¹⁴ — należy stwierdzić, że odtworzenie całego systemu wartości grupy czy zbiorowości jest zabiegiem skomplikowanym i właściwie niewykonalnym. Jego twórcą jest badacz, on bowiem — dzięki prowadzonym rozważaniom — nadaje ostateczny całościowy i uporządkowany kształt modelowi systemu wartości ¹⁵.

II. WARTOŚCI OKRESU PRZYGOTOWANIA DO ZAWODU

Wartości uznawane przez młodzież szkół morskich mogą być nieco inne od tych, które uznają bądź odczuwają marynarze i emeryci. Może być tak dlatego, że inny jest udział kandydatów na marynarzy w bezpośredniej działalności zawodowej, inny stosunek do aktywności dotyczącej zabezpieczenia środków do życia czy utrzymania rodziny.

Tylko szósta część słuchaczy szkół morskich nie nadaje ważności wartościom związanym z aktywnością na morzu — nie interesują ich filmy, książki oraz prasa o tematyce morskiej. Pozostali dostrzegają ważność wytworów „marynistycznych”, a czwarta część przejawia morskie zainteresowania kolekcjonerskie ¹⁶. Olbrzymia część (87%) tej młodzieży uznaje sport jako wartość i przejawia różnorodne zamiłowania z tym związane (czyta książki, prasę, słucha radia, ogląda transmisje, czynnie uprawia sport). Towarzystwo i zabawy towarzyskie, przyjaźnie, dziewczyny, a zwłaszcza przeżycia erotyczno-emocjonalne, to kolejna wielka sfera, w której badana młodzież doszukuje się wielu wartości. W tym okresie pierwsza miłość, pierwsze rozczarowania w przyjaźni, czynią nieważnymi inne wartości, struktura lizują je pod kątem kilku wspomnianych, nadzwyczaj ważnych w młodości. Większość (75%) słuchaczy szkół morskich, a zwłaszcza uczniów LM, szuka wartości w układzie kultury masowej, rzadziej (37%) w kulturze instytucjonalnej, a jeszcze rzadziej (23%) w spotkaniach kawiarnianych czy lokalach. Zagadnienia związane z bieżącymi wydarzeniami politycznymi, społecznymi i gospodarczymi stanowią tylko dla siódmej części tej młodzieży ważne wartości odczuwane. Okazuje się jednak, że są one wartościami powszechnie uznawanymi, gdyż badana młodzież jest świadoma, że należy udzielać się społecznie i politycznie.

Ogólnie rzecz biorąc, można wskazać kilka najważniejszych rodzajów wartości, dostrzeganych i uznawanych przez młodzież szkół morskich. Najczęściej (87%) odczuwa wartości „stabilizacyjno-materialne” — obejmujące przyszły szybki awans, dużą stabilizację zawodową, a także

¹⁴ J. Koralewicz-Zębisk, *System wartości...*, s. 47.

¹⁵ A. Kłoskowska, *Spoleczne ramy ...*, s. 47.

¹⁶ A. Sosnowski. *Środowisko społeczno-zawodowe marynarzy* (w druku).

dobrą pozycję, materialną. Kolejne, to wartości ściśle rodzinne, dotyczące założenia rodziny i posiadania dzieci. Wartością jest nie tylko sam fakt zawarcia związku małżeńskiego, lecz również szczęście rodzinne — wierność żony czy dobre wychowanie dzieci. Następny zbiór wartości można objąć wspólnym określeniem zawodowo-społecznych i etycznych zarazem. Podkreśla się (18%) ważność zdobywanego wykształcenia i zawodu oraz wskazuje znaczenie zasad moralnych. Dość powszechnie uznaje się takie wartości, jak: wysokie kwalifikacje, wiedzę, sumienność i pracowitość. Duże znaczenie przypisuje się również systematyczności, dokładności, precyzji w wykonywaniu obowiązków, punktualności, szacunku dla pracy innych, poszanowaniu własności społecznej. Trzecia część badanych za wartość uznaje zjawiska społeczno-towarzyskie. Tego typu wartości posiadają — zdaniem badanych — osoby wykazujące się koleżeństwem, solidarnością i niosące pomoc innym. Wartości koleżeńskoobyczajowe, związane zarówno z koleżeństwem, jak również z dobrze pojętą obyczajowością, akcentuje trzecia część badanych. Osoby te za cenne uznają taktowność, uprzejmość względem innych, dobre wychowanie, kulturalne zachowanie, grzeczność i kulturę na co dzień, szczerłość, takt, dotrzymywanie słowa, dawanie dobrego przykładu, wyrozumiałość dla słabostek innych ludzi.

Sposoby osiągania wartości pierwszego rzędu¹⁷, zwerbalizowane i realizowane w praktyce, nazywa się niekiedy metanormami lub wartościami drugiego stopnia. Spójrzmy więc, które z nich są szczególnie istotne dla respondentów. Można wyodrębnić cztery uświadomione typy wartości drugiego rzędu. Dla piątej części badanych szczególne znaczenie ma norma: przetrwać wszystkie kłopoty, wymagania i trudności występujące w szkole bądź na studiach po to, by osiągnąć planowane dobra. Norma ta ma charakter praktycystyczny i jest zasadą techniki działania. Kolejne wartości dostrzega się w konformizmie, ugodowości, posłuszeństwie i podporządkowaniu. Zasady tego typu są szczególnie eksponowane przez uczniów. Następne wartości, to wyrachowanie, stosowanie reguł taktyki, „wybór mniejszego zła”. Dotyczą takiego ułożenia własnego życia, aby implicite łączyło się nie z prostotą, grzecznością, uprzejmością, lecz głównie z nastawieniem egoistycznym, z koniunkturalnym wykorzystaniem swojej nauki. Eksponowana jest tu silnie zasada osiągania wszystkiego przy minimum strat i ryzyka. Kolejne zasady łączą się z perfekcjonizmem. Chodzi o to, aby osiągnąć cel przy maksimum własnego hartu, dla najpełniejszego ukształtowania swojej osobowości. Wśród młodzieży szkół morskich niezmiernie ważna i popularna jest wartość-norma — self-made man'a¹⁸; uznaje ją niemal trzecia część

¹⁷ Por. M. Ossowska, *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 1970; M. Fritzhand, *Główne zagadnienia i kierunki metaetyki*, Warszawa 1970.

¹⁸ M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1966.

studentów i czwarta część uczniów. Źródła, z których czerpie się informacje o szczególnie cennych wartościach życiowych, to głównie zdrowy rozsądek — to znaczy baczne obserwowanie postaw innych ludzi i ich stosunku do siebie oraz wyciąganie wniosków z własnych doświadczeń. Inni kierują się sumieniem, a jeszcze inni wskazują autorytet rodziców, głównie ojców; nieliczni mówią o intuicji. Tylko niektórzy z respondentów wskazują ideologię marksistowską jako podstawę ustalania się wartości.

Skonfrontujmy ów dość ogólny katalog wartości pierwszego i drugiego rzędu z wartościami przyszłości, jakie — zdaniem badanej młodzieży — będzie można osiągnąć dzięki marynarskiej pracy. Ustalono je poprzez analizę pytań dotyczących celów, do których respondenci w życiu zmierzają. Większość (78%) badanych wskazuje na szeroko rozumiane dobra materialne i pieniądze jako podstawowy bodziec stymulujący do podjęcia nauki w szkole morskiej.

Szоста część respondentów akcentuje znaczenie w przyszłości wartości poznawczych — satysfakcję z poznania i zwiedzenia świata. Piąta część badanych wskazuje na romantyzm związany z pracą na morzu. Uznają oni również łączenie wartości poznawczo-turystycznych i materialnych. Jeszcze inni respondenci wskazują na awans zawodowy (7%), uznanie i poważanie w społeczeństwie (6%), dobrą i zadowoloną rodzinę (6%), możliwości sprawdzenia się i doskonalenia przez pracę (5%), a także bezkonfliktowość w pracy na statku, zadowolenie z przyszłych stosunków międzyludzkich (tj. z dobrej atmosfery na statku).

Z zestawienia omówionych danych wynika, że praca zawodowa traktowana jest rzadziej instrumentalnie, a częściej widzi się w niej pierwiastki autoteliczne. Praca ujmowana globalnie stanowi konglomerat wartości pozytywnych i negatywnych, stąd w niektórych wypowiedziach pojawia się ambiwalentny wydzźwięk aktywności zawodowej. W jednych sytuacjach „do głosu dochodzą” wartości wpojone w procesie socjalizacji przez szkołę, organizacje świeckie i Kościół, w innych bywają wyeksponowane wartości materialno-konsumpcyjne i przygodowo-poznawcze. Które z nich są bliższe badanej młodzieży? Wydaje się, że obecnie jedne i drugie są równie ważne, lecz wraz z podjęciem pracy coraz ważniejsze będą stawać się wartości materialno-konsumpcyjne.

W świetle wyników badań można sformułować tezę, że wśród uczniów jeszcze trwa fascynacja morzem, natomiast studenci uznają wartości stricte zawodowe — związane z pracą na morzu, kierowaniem, dowodzeniem, odpowiedzialnością, dochodami etc. Respondenci nie formułują jeszcze opinii o konkurencyjności niektórych wartości — o przeciwstawianiu szczęścia osobistego i rodzinnego sukcesowi zawodowemu; osoby te tym między innymi różnią się od marynarzy czynnych zawodo-wo. Wypada jednakże podkreślić, że kandydaci do pracy w innych zawodach — co wynika z niektórych badań — nieraz dopiero po pięć-

dziesiątym roku życia zaczynają sobie uświadamiać niebezpieczeństwo zawodowe i tym samym przywiązują szczególną uwagę do ochrony zdrowia, wysoko lokując je w hierarchii wartości, a bezpieczną pracę jako wartość wysuwają na czoło¹⁹.

W sposobach widzenia słuchaczy szkół morskich określone przyszłe wartości przeciwstawia się antywartościom, zawierającym to, co najbardziej szkodliwe i groźne w pracy na morzu. Czyni się to dlatego, żeby: 1) zachować zdrowie i życie, 2) pracować w tym zawodzie, Utrata zdrowia może spowodować zmustrowanie i przejście na rentę bądź podjęcie pracy na lądzie, a co się z tym wiąże, utratę wysokich zarobków.

III. WARTOŚCI OKRESU PEŁNEJ AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ

Praca marynarska jako wartość stanowi złożoną całość, której części kojarzone są zarówno z ocenami pozytywnymi, jak i negatywnymi; najczęściej jednak wiąże się ją z ocenami ambiwalentnymi. Dla wszystkich niemal marynarzy różnorodne części pracy, rozumianej szeroko jako wspólna wyprawa, uznawane są jako wartości. Piąta część marynarzy wskazuje na satysfakcję lub zadowolenie, jakie daje im udział w wyprawie; szósta część podkreśla uznanie kolegów i przełożonych, którym są obdarzeni dzięki dobrej pracy. Trzecia część marynarzy szczególnie ceni dokładne wykonywanie powierzonych zadań, to znaczy takie, które zapewnia sytuację nie powodującą powstawania żadnych zawodowych problemów.

Jak już stwierdziłem, znaczna część marynarzy nie tylko za ważne uznaje sposoby wykonywalnie poleceń służbowych, lecz przede wszystkim jego konsekwencje —...uznanie dla jakości wykonywanej pracy, wyrażające się wyróżnieniem różnego rodzaju nagrodami i odmaczeniami. Jeszcze inni respondenci za wartość uznają satysfakcję płynącą z zajmowanego stanowiska i pełnionej funkcji, a nawet podkreślają zadowolenie z pływania na nowoczesnym, zautomatyzowanym statku. Nieliczni (5%) wartość pracy marynarskiej widzą w jej szczególnym społecznym pożytku.

Ludzie pracy dopatrują się wartości nie tylko w określonych przedmiotach, zespołach zachowań, lecz również w określonych cechach, które prowadzą do osiągnięcia ważnych dla ludzi przedmiotów i stanów. Akcentują więc ważność wartości praktyczno-zawodowych²⁰, zapewniających pomyślność wyprawy i realizację osobistych zamierzeń marynarzy. Za szczególnie istotne wartości — cnoty uznają: sumienne wykonywanie po-

¹⁹ Por. J. Walkowiak, *Role pracownicze w przedsiębiorstwie przemysłowym*, Instytut Socjologii UAM — Poznań 1975 (maszynopis pracy doktorskiej).

²⁰ M. Ossowska, *Normy...*, op. cit.

leceń, rzetelność, dokładność, pracowitość, poszanowanie cudzej pracy²¹. Inni akcentują znaczenie kolejnych wartości, takich jak: odpowiedzialność (która wyznacza bezpieczeństwo dla innych ludzi na statku), prawidłową ocenę sytuacji, a także obowiązkowość łączoną ze zdyscyplinowaniem, punktualnością oraz starannym wykonywaniem obowiązków. Ważne jest — w ich odczuciu — sumienne podejście do pracy, gdyż jeden błąd może być zhubny dla całej załogi.

Praca zawodowa, to nie tylko zespół czynności techniczno-organizacyjnych — nie tylko z nimi marynarze wiążą swe pragnienia. Szczególne wartości dotyczą głównie pracy w szerszym ujęciu — rozumianej jako wspólna wyprawa. Piąta część respondentów akcentuje wartości społeczno-koleżeńskie — umiejętność współzycia w grupie, brak egoizmu, solidarność, wyrozumiałość, taktowne zachowanie. Ósma część marynarzy podkreśla jako szczególnie ważne dla zbiorowego współzycia na statku takie wartości, jak uczciwość, lojalność, odwaga cywilna, cierpliwość, pomoc i uczynność. Nieliczni (6%) stwierdzają, że bardzo cenne jest dla nich reprezentowanie kraju, patriotyzm i lojalność wobec ojczyzny.

Wartości praktyczno-zawodowe łączone są ze społeczno-etycznymi, Na ich znaczenie wskazuje aż trzecia część badanych osób. Szósta część respondentów stwierdza, że wartością dla nich jest charakter wykonywanej pracy. Tyle samo osób za naczelną wartość zawodową uznaje awans w pracy, to jest uzyskanie szerszej władzy, lepszych zarobków bądź ciekawszej pracy.

Wśród uznawanych wartości na czoło wysuwa się więc satysfakcję z pracy, udział we wspólnej wyprawie i bezkonfliktowe współzycie w czasie jej trwania oraz zachowanie zdrowia. Natomiast wśród wartości-cnót zaakcentowane zostały silnie: 1) cnoty etyczne i społeczno-koleżeńskie (44%), 2) perfekcjonizm zawodowy — rzetelność i sumienność w wykonywaniu pracy (30%), 3) zdyscyplinowanie, obowiązkowość i punktualność (25%), 4) cechy „organizatorakie” (19%). Wydaje się, że zawodowe wartości marynarzy stanowią kulturalno-świadomościowe ramy współwyznaczające zawodową, a nawet życiową aktywność ludzi morza — są jakby siatką, która strukturalizuje i wyznacza działania. Twierdząc tak; nie przyjmuję implicite stanowiska idealistycznego, zakładającego że tylko świadomość i kultura wyznaczają działania. Akcentuję również znaczenie warunków pracy i rolę specyficznego środowiska dla kształtowania różnorodnych zachowań marynarzy.

Drugi typ wartości dotyczy tych, które dzięki pracy można osiągnąć, co więcej — których uzyskanie jest możliwe dzięki marynarskiej aktywności. Obok tak zwanych wartości duchowych występują silne pragnienia stricte materialne oraz szeroko uznawane są takie wzory zachowań, które pozwalają uzyskać pożądane wartości. Do tego rodzaju

²¹ Prezentowane stanowiska marynarzy adekwatne są do poglądów wyrażanych przez ich żony. Por. A. Sosnawsiki, *Środowisko...*, op. cit.

wartości zalicza się m. in. poznawczo-uświadamiające. Jest to charakterystyczne, gdyż wśród niewielu — jak się wydaje — kategorii społeczno-zawodowych ten rodzaj wartości bywa uwypuklany. W przypadku pracy marynarzy poznanie nierozzerwalnie łączy się z doszukiwaniem się w tym, co postrzegają, określonego kontekstu społecznego i polityczno-gospodarczego. Wartości te eksponuje trzecia część respondentów. Wskazują na możliwość poznania świata, jego zwiedzania, a tym samym kontaktu z obcymi kulturami, zwyczajami, warunkami rozwoju materialnego innych społeczeństw²². Inni uznają za wartości, wykształcone w czasie pracy na statku takie zachowanie jak: wytrwałość na wszelkie trudy, samozaparcie, opanowanie, umiejętność przestrzegania „spartańskiego trybu życia”, „stalowe nerwy”, wyrobienie silnego charakteru, utrzymanie sprawności fizycznej, możliwość sprawdzenia się w szczególnie trudnych sytuacjach oraz stanowczość. Akcentuje się ponadto radość, jaką sprawia sam widok morza, oderwanie się od spraw lądu i jego problemów. Niemal dziesiąta część respondentów silnie zaakcentowała wartość, jaką stanowi dla nich aktywność społeczna, którą wykonuje w związku z pracą lub w czasie pracy na morzu.

Duża część (43%) marynarzy mimo rozłąki, albo właśnie na skutek rozłąki, za jedną z ważniejszych wartości uznaje szczęście rodzinne — wierną żonę i udane dzieci. Szczęście rodzinne rozumie się różnorodnie — jako harmonijną rodzinę, wzajemne zrozumienie między małżonkami, wzajemną stałość, jak również spełnienie istotnych aspiracji dotyczących dzieci (uzyskanie przez nie wysokiego poziomu wykształcenia, interesującego i dobrze płatnego zawodu etc). Należy nadmienić, że pod tym terminem kryją się również — obok zgody w rodzinie — kwestia dobrego prowadzenia domu i gospodarstwa domowego²³.

Znaczenie wartości materialnych akcentowane jest w wielu (46%) wypowiedziach marynarzy, przewija się nawet w kontekście wypowiedzi, które zupełnie nie wiążą się z tą problematyką. Jest to — podobnie jak zespoły wartości zawodowych oraz rodzinnych — kategoria powracająca (wystająca). Z tego należy wnosić, że wartości te silnie są odczuwane przez respondentów i dlatego można przyjąć, że stosunek do wartości materialnych w dominującej mierze ma charakter utrwalająco-zabezpieczający, a tylko w odniesieniu do niewielkiej części marynarzy nadal

²² Badani stwierdzają: „Jaśniejsze spojrzenie na świat i ludzi kształtuje się dzięki pracy na morzu. Możemy porównać poziom życia w różnych krajach i systemach” (R-5), „Opłynąłem kawał świata i wiem, jakie są nasze problemy i czym martwią się w innych krajach” (R-49), „Możemy porównać teorię z praktyką — mamy szeroko otwarte oczy na świat, a że często jesteśmy poza krajem, więc porównać możemy szerzej niż np. pan” (R-71).

²³ Opisane wartości ilustrują wypowiedzi: „Wartościami są dla mnie przede wszystkim stabilizacja życiowa i dobre wychowanie dzieci” (R-2), „Dom, a w nim kochana i kochająca żona” (R-41), „Najważniejsze to harmonia w domu, dostatnie życie oraz szacunek krewnych i znajomych” (R-67).

ustawicznie pomnażający dobra. Na silną internalizację omawianych wartości wskazują odpowiedzi respondentów i fakty, do których się odnoszą. Dobrobyt, pieniądze, wysoki standard, stabilizacja — są to wartości osiągnane nie tylko dzięki pracy. Wyraźnie podkreślano, że można się dorobić dzięki oszczędnemu trybowi życia, jeżeli żona podejmie pracę oraz gdy dobrze zainwestuje się zgromadzone pieniądze.

Dość specyficzna jest ocena wartości materialnych osiągniętych od armatora za wykonaną pracę oraz tych, jakie dodatkowo można zdobyć w związku z wykonywaniem marynarskiego zawodu. Okazuje się, że przeszło połowa (53%) marynarzy uważa, że świadczenia uzyskiwane od armatora są za niskie i niewspółmierne do trudności oraz wyrzeczeń, jakie z tą pracą się wiąże. Z drugiej strony — wiemy jak wysoki poziom standardu życiowego jest charakterystyczny dla środowiska marynarzy. Pojawia się więc pytanie: na miarę jak silnie rozbudzonych potrzeb materialnych ocenia się otrzymywane świadczenia i możliwości dochodowe marynarzy? Wydaje się, że materialne potrzeby omawianej kategorii osób są silnie rozbudzone i bardzo rozległe. To co dla przeciętnego Polaka znajduje się w sferze odległych, nierealizowanych wartości, wśród marynarzy zostało już niejednokrotnie zdobyte.

Obok wartości osiągniętych i ustawicznie odtwarzanych wyróżniłem uprzednio wartości, które planuje się osiągnąć w przyszłości. Dotyczą one dalszego doskonalenia zawodowego oraz solidnej i rzetelnej pracy. Wiąże się z zachowaniem kondycji i wysmukłej sylwetki, zdrowia lub polepszeniem jego stanu. Dalsze, związane są z dążeniem do zbudowania szczęścia w rodzinie, pogodnej i dobrej atmosfery, życia bezproblemowego; z dążeniem do powiększenia rodziny; związane są z chęcią niesienia pomocy rodzinie i rodzeństwu oraz z zapewnianiem dzieciom wyższego wykształcenia, a nawet wybudowania im domu. W ostatnim przypadku można dostrzec oczywistą instrumentalność wartości materialnych względem rodzinnych.

Ponad piąta część marynarzy pragnie jeszcze luksusowo urządzić mieszkanie²⁴, a przeszło połowa chce kupić samochód, w tym 35% chce zamienić obecnie posiadany na nowocześniejszy i bardziej komfortowy. Ładniejsze mieszkanie pragnie osiągnąć 57% respondentów, piąta ich część chce kupić parcelę bądź wybudować domek letniskowy, tyle samo zamierza wybudować dom jednorodzinny. W wypowiedziach zwraca się uwagę na szybkość realizowanych zamierzeń, niekiedy podkreślając, że w zawodzie marynarza osiąga się to samo, co w innych zawodach, lecz znacznie szybciej.

Podsumowując tę część rozważań należy stwierdzić, że dla marynarzy czynnych zawodowo najważniejsze są: dobra praca i szczęśliwa wy-

²⁴ Z najbliższych zakupów przedmiotów użytku materialnego wyliczono: meble (25%), kolorowy telewizor (22%), pralkę automatyczną (19%), dywany (12%), radio stereofoniczne (7%), adapter stereofoniczny (5%).

prawa. Stanowią one warunki osiągnięcia innych odczuwalnych wartości. Szczególnie odczuwanymi wartościami są te, które dotyczą życia rodzinnego, a także związane są z poznaniem, świata, rozwojem własnych zainteresowań oraz z awansem zawodowym. Wśród treści pracy wskazują oni takie, które można traktować jako wartości autoteliczne i takie, które są instrumentalne. Przebywanie na morzu — posługując się metaforą — traktowane jest przez część respondentów jako ofiara, którą marynarze składają, by zapewnić sobie i najbliższemu uprzywilejowaną pozycję materialną. Dla decydującej części praca na morzu zawiera wiele uznawanych wartości, do których już jako emeryci zechcą wrócić, choćby tylko we wspomnieniach. Praca na morzu dostarcza nie tylko korzyści materialnych, lecz i przygody. Dzięki walce z przeciwnościami pozwala odkrywać w sobie nowego człowieka. Ciężkie, dokuczliwe treści pracy, mimo iż początkowo oceniane są negatywnie, później stają się podstawą do samouznania, a także do uznania ze strony innych członków załogi statku. Wartości zawodowe są więc przez przynajmniej połowę marynarzy traktowane jako podłoże, które umożliwia osiągnięcie pozostałych wspomnianych wartości. Są jednak i takie wartości, które muszą uznać zarazem za wartości autoteliczne i instrumentalne. Przykładowo: takie cechy jak wytrzymałość, samosprawdzenie, niebycie „kulą u nogi” załogi czy stabilizacja w zawodzie w sensie zdrowotnym i społecznym, to warunki sine qua non osiągnięcia pozostałych wartości.

Do osiągnięcia szczęścia rodzinnego i osobistego sukcesu — zdaniem respondentów — dążą wszyscy ludzie morza; buduje się je w związku z pracą i dzięki pracy. Część marynarzy dostrzega przeciwstawianie się, a nawet konkurencję najważniejszych typów wartości — rodzinnych i osobistych, zawodowych i poznawczych oraz materialnych. Mimo iż wszystkie są cenne, to jednak uznaje się, że koncentrowanie uwagi na osiągnięciu jednych utrudnia realizację innych. Z tych względów pewna część ludzi morza — którą na podstawie wyników badań można oszacować na 20% — podkreśla, że zawsze trzeba rezygnować z osiągnięcia jednych wartości, gdy chce się zdobyć inne. Nie można w marynarskim zawodzie osiągnąć wszystkiego — gdy jedno się zyskuje, to drugie się traci. Cechą charakterystyczną dla systemu wartości marynarzy jest więc ustawiczny konflikt towarzyszący osiągnięciu istotnych wartości, a dla organizacji systemu wartości — permanentna sprzeczność.

IV. WARTOŚCI SENIORÓW MARYNARSKIEJ PRACY

Omawiając systemy wartości marynarzy czasu minionego (emerytów i rencistów) wyróżniam dwa podstawowe ich rodzaje — system miniony i system aktualny. Niecelowe było ustalenie systemu wartości przyszlęch. Wśród minionych wartości wyróżniam dwa podsystemy — bardziej odległe, związane z początkiem pracy na morzu, a nawet z momen-

tern jej podejmowania oraz związane z momentem przypadającym na dwudziesty rok pracy na morzu, ponieważ ten właśnie rok jest rokiem jubileuszowym dla wielu marynarzy.

W okresie podejmowania pracy na morzu — jak wynika z relacji respondentów — dominowało kilka typów wartości. Duża część (60,5%) badanych osób za najważniejsze uznała wartości materialne. Wskazywano na chęć zapewnienia sobie, a zwłaszcza rodzinom prokreacji i niekiedy pochodzenia, minimum warunków materialnych. Marynarze, którzy szczególnie cenili znaczenie materialnych wartości, niejednokrotnie do dziś uznają je za najważniejsze. Są jednak osoby, których system wartości uległ częściowej ewolucji. Po latach pracy, gdy zgromadzono już wiele materialnych dóbr, dochody stawały się coraz mniej ważne, a zainteresowanie pracą, możliwościami obcowania z morzem, wartości poznawcze i rodzinne stawały się bardziej znaczące.

Piąta część byłych marynarzy przypisywała, w omawianym okresie, duże znaczenie wartościom turystycznym i poznawczym. Przedstawiciele tej kategorii wskazywali, że dzięki pracy na morzu mogli zwiedzić świat — poznać nowych i zarazem ciekawych ludzi, ich kulturę, obyczaje oraz zwyczaje. Przyznają, że zainteresowania poznawcze były niekiedy wcześniejsze niż orientacja ekonomiczna i pierwsze na ogół decydowały o podjęciu pracy na morzu. Dopiero w późniejszym okresie pracy marynarskiej, sumując aktywa i pasywa tejże aktywności zawodowej, stopniowo uformował się, ich pogląd, w którym dominowało dążenie do osiągnięcia wartości materialnych. Wartość poznawcza pracy dla dziesiątej części badanych była jedyną sferą decydującą o podjęciu marynarskiej roli zawodowej. Osoby te wskazują na swe, rozwinięte jeszcze w dzieciństwie, zainteresowania związane z podróżowaniem, zwiedzaniem, odkrywaniem, ciągłą zmianą²⁵. Dla nich praca na morzu była „odkrywaniem” nowych lądów, poznawaniem obcych portów, zapoznawaniem się z egzotycznymi kulturami pozaeuropejskimi. Umożliwiła przynajmniej częściowe spełnienie marzeń z dzieciństwa.

Kolejna (11,6%) kategoria emerytów to osoby, dla których morze, marynarska praca były wartościami wymarzonymi od najwcześniejszego dzieciństwa. Romantyzm i posłannictwo ludzi morza, przenikające z kart książek Londona, Conrada i innych, były inspiracją dla tej kategorii badanych do podjęcia przez nich pracy marynarskiej i sumiennego jej wykonywania. Dla osób uznających te wartości, praca na morzu była pierwszą i zarazem ostatnią w ich życiu²⁶.

²⁵ Niektórzy z nich stwierdzają, że w młodzięcym wieku marzyli o tym, aby zostać geografami, archeologami, odkrywcami etc.

²⁶ Trzech z nich zaczęło nawet, pod koniec lat trzydziestych, naukę w Szkole Morskiej w Tczewie, jednakże ze względu na niezmiernie ciężkie warunki domowe zmuszeni byli naukę przerwać. Niektórzy przed podjęciem zawodowej roli marynarza zamierzali skończyć szkołę o profilu morskim.

Jakie przemiany dokonały się w omówionej strukturze wartości po niemal ćwierćwieczu? Które z nich stały się ważniejsze, a jakie mniej istotne? Byli marynarze najbardziej cenili wówczas wartości związane z rodziną (67,8%) oraz kompleks wartości zawodowych (69,8%). Znacznie zmniejszył się udział osób silnie eksponujących dobra materialne (31,3%), a także ściśle poznawcze (13,9%). Wśród wartości zawodowych ogromnego znaczenia nabrały te, które związane były ze wspólną wyprawą — koleżeńskie i etyczne (38%). Jeszcze inni eksponowali wartości materialne, w powiązaniu z zawodowymi i rodzinnymi (16,3%). Dziesiąta część badanych osób podkreśla znaczenie wyłącznie wartości materialnych, uznając świadczenia uzyskiwane za pracę oraz możliwości biznesu za najważniejsze — obok rodzinnych i zawodowych — w ich życiu. Wśród zasad etycznych duże znaczenie posiadały — osobista godność, uczciwość, prawdomówność i prostolinijność. Dla dziesiątej części respondentów podstawowymi wartościami są po dwudziestu latach pracy — szczęście rodzinne, pomyślność, praca i koleżeństwo. Osoby, które za najważniejsze uznały wartości rodzinne stwierdzają, że rodzina była i jest dla nich ostoją po często burzliwym i niebezpiecznym rejsie. Niektórzy (13,9%) z badanych wspominają, że w czasie długich rejsów ich myśli były zawsze przy najbliższych, a po powrocie spędzali czas tylko z rodziną.

Po zakończeniu pracy na morzu szczególnie dużego znaczenia dla seniorów nabrały takie wartości jak zdrowie, spokój i wypoczynek. Akcentuje je większość (69,8%) respondentów. Dla siódmej części badanych okazują się one bardziej ważne od wartości rodzinnych i koleżeńsko-towarzyskich. Dobra materialne są ważne już tylko dla niewielu (9,3%) respondentów. Nagromadzony przez emerytów majątek został już częściowo przekazany dzieciom. Bogactwo i starość, dostatek i choroby zmieniły ich minione systemy wartości. Tylko dziesiąta część badanych chce jeszcze wrócić, choć na jakiś czas, do pracy zawodowej i czyni to. Dla nich praca jest wartością odczuwaną. Dla wielu innych (45%) wartości zawodowe zostały zepchnięte do sfery przeżywania, a nie doświadczenia. Osoby te deklarują chęć podjęcia pracy na morzu, lecz trudno jednoznacznie stwierdzić, czy uczynią to, gdy nadarzy się taka możliwość. Można sądzić, że jest to raczej przywiązanie do wspomnień niż do pracy na morzu.

Podsumowując tę część rozważań można stwierdzić, że niemal wszyscy seniorzy marynarskiej pracy cenią wypoczynek i spokój, co wcale nie znaczy, że chcą swoje ostatnie lata życia spędzić biernie. Udzielają się aktywnie w różnych instytucjach i organizacjach społecznych, piszą książki i opowiadania, spotykają się z kolegami i wspominają czasy pracy na morzu. Są to jednak osoby, które już dziś widzą pracę na morzu z perspektywy na ogół pozytywnych minionych wydarzeń, które zarejestrowane zostały w ich pamięci w czasach morskich rejsów. Stanowią

one podstawę marynarskiej dumy, mimo iż zawodu na morzu już nie wykonują. Pewną satysfakcję dają tej kategorii osób zgromadzone wartości materialne, głównie jednak rodzina, a zwłaszcza dzieci dają wiele zadowolenia emerytom. Uważają oni, że mimo iż często nie brali udziału w wychowaniu dzieci, to jednak potomkowie wyrosli na dobrych obywateli i uczciwych ludzi.

V. PRZEOBRAŻENIA SYSTEMÓW WARTOŚCI TRZECH POKOLEŃ MARYNARSKIEJ PRACY

Po opisanium każdego z systemów wartości poszczególnych kategorii respondentów można je porównać ze sobą²⁷. Porównanie może zmierzać do uchwycenia tych przemian w systemach, jakie dokonują się wraz z upływem czasu i zmianą warunków gospodarczych, społecznych i organizacyjnych, zarówno w skali kraju, regionu, przedsiębiorstwa i rodziny (gospodarstwa domowego). Należy w tym przypadku wspomnieć, że każde z pokoleń wspólnego zawodu (kandydaci, pracownicy, emeryci) rozpoczęło pracę w odmiennych warunkach, zarówno zawodowych, jak i życiowych. Przeszarżałe statki (przeważnie parowe) oraz dawny system organizacji pracy, towarzyszyły aktywności dzisiejszych emerytów. Nowsze statki, wyższe przeciętne wykształcenie, inne rejsy i możliwości kontaktu ze światem, jak również lepsza organizacja pracy, są typowe dla obecnie pracujących marynarzy. W przyszłości, gdy podejmą pracę obecni kandydaci do marynarskiego zawodu, dominować będą supernowoczesne masowce i luksusowe drobnicowce, wprawdzie parowe, lecz o najnowocześniejszych parametrach technicznych; wzrośnie poziom organizacji pracy i coraz częściej kobiety podejmować będą pracę na morzu. Podobne warunki dotyczą standardu życiowego. Trudne początkowo warunki życia emerytów, budowa materialnych podstaw gospodarstw domowych i samoedukacja zawodowa były odmiennie od podobnych procesów, w które są uwikłani obecnie aktywni zawodowo marynarze czy kandydaci do tego zawodu. Wszystkie te zmieniające się makro, mezo i mikrowarunki wyznaczały przejawianą aktywność, sposoby myślenia, widzenia świata, a także systemy wartości. W tej sytuacji prześledzenie przemian systemów wartości w zależności od wspomnianych warunków jest niezmiernie trudne. Inne porównanie jest łatwiejsze, lecz

²⁷ Badając wartości uznawane i werbalizowane przez różne kategorie marynarskiego środowiska celowo wykluczyłem z analiz dane odnoszące się do żon marynarzy. Chodziło bowiem o uchwycenie dynamiki przemian systemów wartości kategorii zróżnicowanych ze względu na doświadczenia zawodowe. Członkowie omawianych kategorii pełnili, pełnią bądź będą pełnili role zawodowe marynarzy. Żony marynarzy natomiast tego typu ról nie pełnią i pełnić nie będą. Nadmienić jednak należy, że wyniki przeprowadzonego sondażu wykazały daleko idącą zbieżność systemów wartości marynarzy i ich żon.

zawiera wiele mankamentów. Jest to porównanie przemian systemów wartości, dokonujących się w obrębie tylko jednego pokolenia, na przykład generacji osób starszych²⁸, a także systemów wartości poszczególnych pokoleń z systemami wartości emerytów w trzech okresach ich pracy i życia. W analizie porównawczej przyjmuję właśnie taki schemat.

Tabela 1

Schemat porównawczej analizy systemów wartości

system wartości kandydatów do zawodu marynarskiego (I)	system wartości emerytów w okresie podejmowania pracy (Ia)
system wartości aktywnych marynarzy wieku dojrzałego (II)	system wartości emerytów po dwudziestu latach pracy (IIa)
system wartości emerytów po zaprzestaniu pracy na morzu (III)	

Przystępując do analizy porównawczej przyjmuję hipotezę, że mimo zmieniających się warunków mezo i mikrostrukturalnych, pomiędzy wartościami uznawanymi i odczuwalnymi przez przedstawicieli nowych pokoleń nie zachodzą szczególnie istotne różnice. To właśnie pozwala orzec o trwałości marynarskiego środowiska. W rekonstrukcji systemów wartości trzech pokoleń marynarskiej pracy wykorzystałem wypowiedzi wszystkich kategorii respondentów. Wybrałem dwanaście podstawowych rodzajów wartości, nadając im liczby od 1 do 12 (najwyżej ceniona wartość oznaczona jest cyfrą 1, a najmniej ważna cyfrą 12). Tabela 2 wskazuje, jakie wartości są preferowane przez poszczególne pokolenia marynarskiej pracy. Zbieżność między systemami wartości uznawanymi przez poszczególne kategorie osób ustaliłem wykorzystując miarę korelacji rang „rho” Spearmana²⁹.

Z danych przedstawionych w tabeli 2 wynika, że stawiana wcześniej hipoteza o niezachodzeniu szczególnie istotnych różnic między wartościami uznawanymi i odczuwanymi przedstawicieli różnych pokoleń da się utrzymać tylko częściowo. Okazuje się, że trafna jest w odniesieniu do systemów wartości: 1) z okresu podejmowania przez emerytów pracy z preferowanymi przez aktywnych zawodowo marynarzy, 2) z okresu podejmowania pracy przez emerytów z uznawanymi i odczuwanymi przez nich po dwudziestu latach pracy, 3) aktywnych zawodowo marynarzy i wartości emerytów uformowanych po dwudziestu latach pracy.

²⁸ W tym przypadku wpływ terażniejszości na kształt wspomnień z przeszłości, jak również defekty pamięci znacznie ograniczają wartość wyników porównania.

²⁹ Por. J. Guilford, *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, Warszawa 1964.

Tabela 2

Systemy wartości trzech pokoleń marynarskiej pracy

Kategorie osób	Wartości											
	aktyw- ność zawo- dowa (praca)	szczęś- cie ro- dzinne	dobra mate- rialne	pozna- nie świata	zdrowie	kontak- ty to- warzys- kie	nauka (pod- noszenie kwalifi- kacji)	życie kultu- ralne	hobby	sport	turys- tyka i rekre- acja	aktyw- ność społecz- na lub poli- tyczna
Kandydaci na marynarzy (I)	4	10	3	5	11	6	1	8	7	2	9	12
Emeryci w okresie podejmowania pracy (Ia)	3	2	1	5	10	6	4	12	9	11	8	7
Marynarze aktywni zawodowo (II)	1	2	3	5	8	7	4	10	6	11	9	12
Emeryci po dwudziestu latach pracy (IIa)	1	2	3	4	5	6	8	11	7	12	10	9
Emeryci po zaprzestaniu pracy (III)	7	1	10	9	2	4	11	8	3	12	6	5

Wszystkie pozostałe porównania wykazują brak istotnych podobieństw, Najbardziej istotne rozbieżności występują między systemami wartości kandydatów do pracy na morzu i tymi, które preferują emeryci. Wyjaśniam to tym, że sytuacja społeczna i zawodowa tych kategorii osób jest diametralnie odmienna. Różnią się nie tylko wiekiem, stosunkiem do aktywności zawodowej, lecz przede wszystkim perspektywami postrzegania życia. Dla kandydatów do pracy na morzu życie na statku stanowi wielką nieznaną i niezapisaną kartę. Emeryci widzą przyszłe lata raczej przez pryzmat tego, co było — tego, co osiągnęli. W ich systemie wartości zauważa się silną tendencję do wspomnień i oceny terażniejszości przez pryzmat wydarzeń z przeszłości. Wraz ze zmieniającymi się warunkami życia, formami przejawiania aktywności, pełnionymi rolami zmieniały się równocześnie sposoby myślenia oraz postrzegania świata. Modyfikowały się systemy wartości — zubożały się o jedne, a wzbogacały o inne wartości.

Tabela 3

Syntetyczne porównanie systemów wartości trzech pokoleń marynarskiej pracy (wyliczenia operujące wynikami „rho”)

Warianty systemów wartości	Kategorie osób				
	kandydaci na marynarzy (I)	emeryci w okresie podejmowania pracy (Ia)	aktywni zawodowo marynarze (II)	emeryci po dwudziestu latach pracy (IIa)	emeryci po zaprzestaniu pracy na morzu (III)
I	×	0,34	0,43	0,03	-0,80
Ia	×	×	0,82	0,77	-0,02
II	×	×	×	0,78	0,06
IIa	×	×	×	×	0,34
III	×	×	×	×	×

Porównując systemy wartości młodzieży szkół morskich, czynnych zawodowo marynarzy i emerytów można zaobserwować wielki proces ich przemian. Z rolami uczniów studentów wiążą się wartości, które upatruje się w wiedzy, praktyce, uczestnictwie w kulturze i rozrywce oraz w rozwoju sprawności fizycznej. W okresie nauki, obok wspomnianych, zinaczające są również przyjaźnie, sympatie etc. Młodzi ludzie myślą głównie o tym, żeby dostać się do szkoły, która pozwoli im zdobyć konkretny zawód. Dlatego dla słuchaczy szkół morskich ważne są takie wartości, jak zainteresowanie morzem i pracą na nim, chęć przebywania na morzu, pomyślne zakończenie nauki, chęć utrzymania dotychczasowych kontaktów. Natomiast rzadziej pojawiają się wartości dotyczące rodziny czy domu. Oczekiwania dotyczące rodziny występują wtedy, gdy sytuacja zawarcia związku małżeńskiego staje się bardziej realna. W nie-

których wypowiedziach pojawiają się dość odległe materialne pragnienia, które dotyczą jachtów, własnych łodzi czy posiadania domków letniskowych. Charakterystyczne jest, że na dobra materialne większą uwagę zwracają studenci niż uczniowie. Oczekiwania te mogą być w przyszłości realizowane przez wielu marynarzy i dlatego można je określić jako realne. Istotne są również romantyczne marzenia związane z przyszłym życiem kandydatów do pracy na morzu, co dość często jest eksponowane również przez młodzież szkół lądowych (np. przysłużenie się ludzkości, stanie się sławnym)³⁰. Słuchacze szkół morskich mają także duży szacunek do pracy (79%), gdyż uczy się ich tego w czasie nauki i praktyki. Można zakładać, że pracę będą traktować poważnie, gdyż już obecnie stanowi ona dla nich dużą wartość. Dopiero po usamodzielnieniu się szczególnie ważne stają się dobra materialne i sposoby, które służą ich gromadzeniu (w tym tzw. biznes).

Z chwilą podjęcia ról marynarzy dokonuje się przemiana struktury wartości. W okresie aktywności zawodowej wszystkie wartości zostają podporządkowane z jednej strony wartościom wyznaczonym hierarchią statkową, z drugiej — oczekiwaniom związanym z wyprawą, to jest koleżeństwu, towarzyskości, a niekiedy przyjaźni. Na statku — dla części osób — ważne są również wartości odnoszące się do działalności politycznej lub społecznej. Pojawiają się także nowe wartości — wysoce naganne z oficjalnego punktu widzenia, z powodu ich kolizji z regulaminami. Są to przemyt i alkoholizm, z których pierwsza wiąże się z zabezpieczeniem dóbr materialnych, a druga — z niemożliwością „przetrwania” na statku w czasie rejsu. Które z wartości schodzą na plan dalszy i stają się mniej ważne? Sądzę, że najbardziej „spychane” są wartości kulturalne i społeczno-polityczne. Na statku „wypiera” je praca, wypoczynek, alkohol, a na lądzie życie towarzysko-rozrywkowe. Wyodrębnić więc można dwa podstawowe środowiska — zawodowe i koleżeńsko-towarzystkie — i wartości z nimi związane. Środowiska te nie są wydzielone i izolowane od siebie; sukces koleżeński jest niezbędny po to, by lepiej, spokojniej funkcjonować w środowisku zawodowym na statku. Należy pamiętać, że to, co marynarze uzyskują dzięki pracy, jest często efektem kilkumiesięcznego rejsu.

Problemy związane z założeniem rodziny, przyjściem na świat dzieci, otrzymaniem mieszkania i jego urządzeniem, awansem zawodowym są przykładami sytuacji modyfikujących i zmieniających systemy wartości w okresie pracy na morzu. Z chwilą wystąpienia wspomnianych zjawisk wartości zawodowe — nawet w czasie rejsu — stają się mniej znaczące, przynajmniej przez pewien okres. Miłość do dzieci, żony, materialne problemy rodziny wyznaczają to, co dla ludzi morza ma być najważniejsze. Z czasem dochodzi jednak do koegzystencji w systemie war-

³⁰ Por. F. Z. Kweciński, *Kształcenie a plany życiowe młodzieży*, Toruń 1979.

tości. Również znaczące stają się wartości zawodowo-towarzyskie oraz rodzinno-materialne. Po pewnym czasie, gdy marynarze osiągną zamierzony awans zawodowy, wartości zawodowe bywają „spychane” przez inne, takie jak zdrowie, spokój czy harmonia współżycia. Wartości dotyczące pracy zostają w pełni dostrzeżone często dopiero wtedy, gdy trzeba przejść na emeryturę. Właśnie marynarze znajdujący się u schyłku pracy zawodowej najsilniej operują perspektywą akcentującą znaczenie wartości zawodowych oraz zdrowia, spokoju, odpoczynku i życia rodzinnego na lądzie. Mniej ważne stają się dobra materialne, których znaczną ilość nagromadzono w czasie pracy na morzu. Istotniejsze są wartości związane z rozwijaniem hobby, zainteresowań. Kolekcjonerstwo jest jedną z pasji osób w starszym wieku i o długim stażu pracy, a w okresie emerytalnym często jest dalej rozwijane. Poza tym zainteresowania emerytów coraz bardziej dotyczą spraw związanych z różnymi przejawami życia na lądzie. Są to nie tylko zainteresowania związane z rodziną, lecz również odnoszące się do zamierzeń, które występowały kiedyś, w okresie rozkwitu aktywności zawodowej (np. budowa domku rekreacyjnego, kupno i zagospodarowanie działki). Można dostrzec dużą zbieżność pomiędzy wartościami preferowanymi przez marynarzy bezpośrednio przed emeryturą z tymi, które są najistotniejsze dla byłych marynarzy.

Z chwilą wystąpienia społecznej sytuacji, która strukturalizuje systemy wartości, pojawia się problem określonej ich nowej hierarchizacji — a więc przewartościowania; to znaczy rezygnuje się z części uznawanych bądź odczuwanych na rzecz tych, które obecnie stają się znaczące. Dzieje się to kosztem wyrzeczenia bądź ograniczania dotychczas osiągniętych dóbr. W trzech okresach życiowych — nauki w szkole morskiej, pracy marynarskiej i emerytury — inne sytuacje strukturalizują inne odmienne i wspólne składniki systemów wartości. Powodują również, że pewne ich rodzaje bywają odsuwane w realizacji na skutek osiągania innych. Dodać należy również, że hierarchia i struktura wartości może podlegać zmianom w zależności od tego, czy marynarze przebywają w środowisku zawodowym na statku, rodzinnym czy koleżeńskim na lądzie. Te modyfikacje są jednak mniej znaczące, choć z jednostkowego punktu widzenia także bardzo ważne.

Interesujące jest ustalenie, że przedstawiciele różnych pokoleń mieli nieco inny w czasie stosunek do wartości materialnych, dążyli do zdobycia innych rozmiarów dóbr materialnych. Sprawdza się tu teza, że im więcej ludzie posiadają, tym więcej oczekują — najwięcej oczekują aktywni zawodowo marynarze. Już B. Mandeville w swej *Bajce o pszczolach* wskazywał mechanizmy ciągle zmieniających się potrzeb na skutek ich zaspokajania i powstawania dalszych aspiracji³¹. Można to nazwać

³¹ Por. B. Mandeville, *Bajka o pszczolach*. Cyt. za M. Ossowską, *Normy...*, S. 79.

ruchomym układem, dotyczącym zaspokajania potrzeb i rodzenia się nowych oczekiwań: w sytuacji gdy ktoś zaczyna realizować uznawane wartości, już w czasie ich osiągnięcia widzi nowe, które pragnie osiągnąć. Ten ruchomy układ odniesień wartościujących jest źródłem następnych działań i nowych aspiracji i dążeń. Ruchomy układ odniesienia marynarzy zmienia się szybciej niż w innych kategoriach zawodowych. Atrakcyjne dla nich stają się coraz droższe i trudne do osiągnięcia dobra, a niezbędne do tego coraz większe kwoty pieniędzy i odpowiednie instytucje służące ich realizacji (np. system dodatków⁷ dewizowych, sklepy „Baltony” zaopatrywane w importowane towary). Marynarze mają więc znacznie szersze możliwości nabywania pożądanych dóbr — za dewizy otrzymują to, czego inni za złotówki nie uzyskają. W tym miejscu jawi się jeszcze jedna istotna różnica dotycząca osób związanych z pracą marynarską i innych kategorii osób pracujących na lądzie³².

ECHELLE DES VALEURS DES MARINS — ANALYSE DES TROIS GENERATIONS

Résumé

L'introduction passe en revue les notions concernant la place de la valeur dans le vie de l'individu et de la société; ce problème apparaissant dans de nombreux domaines.

La partie suivante de l'article caractérise les valeurs approuvées les plus souvent par les représentants des trois générations de marins — retraités, marins en activité, élèves du Lycée de la Marine et étudiants de l'Ecole Supérieure de la Marine à Szczecin. Les valeurs approuvées et mises en relief par les représentants des groupes en question sont soumises à l'analyse. L'article présente la genèse des valeurs positives, leur sens, la dimension du dessin, la dimension de l'étendue (degré de l'obligation) et les rapports entre les valeurs (dimension de l'organisation).

La comparaison entre les échelles des valeurs des adolescents fréquentant les écoles de la marine, des marins et des retraités met en évidence la transformation profonde. Les valeurs correspondant à la science, pratique, culture, distractions et développement de la condition physique sont liées au rôle de l'élève et au celui de l'étudiant. En acceptant le rôle du marin les jeunes changent la structure des valeurs. Dans la période de l'activité professionnelle ils distinguent deux groupes: 1) valeurs résultant de la hiérarchie qui règne sur le navire, 2) espérances liées au voyage commun comme: camaraderie, sociabilité, amitié. Le système des valeurs est modifié durant cette période par les problèmes liés au mariage, à la naissance des enfants, au nouveau appartement et à son aménagement, au développement de la vie professionnelle. Les marins terminant leur carrière professionnelle mettent en relief les valeurs liées au bon état de santé, au calme, au repos et à la famille.

³² Osobnym problemem jest to, czy wyrzeczenia, trud, rozłąka, udział marynarzy w tworzeniu dochodu narodowego są aż tak duże, że należy im stwarzać tak odmienną od innych kategorii społeczno-zawodowych sytuację materialną.